
MONOGRAFIE PRAWNICZE

ODPOWIEDZIALNOŚĆ
ODSZKODOWAWCZA
PAŃSTWA
ZA DZIAŁANIA
USTAWODAWCY

BARTŁOMIEJ P. WRÓBLEWSKI

Wydawnictwo C. H. Beck

MONOGRAFIE PRAWNICZE

BARTŁOMIEJ P. WRÓBLEWSKI • ODPOWIEDZIALNOŚĆ
ODSZKODOWAWCZA PAŃSTWA ZA DZIAŁANIA USTAWODAWCY

Polecamy nasze publikacje z tej serii:

M. Adamczyk

**ŚWIADEK KORONNY. ANALIZA PRAWNO-
-KRYMINALISTYCZNA**

J. Lachowski

**WARUNKOWE ZWOLNIENIE Z RESZTY KARY
POZBAWIENIA WOLNOŚCI**

D. Adamski

**PRAWO DO INFORMACJI O DZIAŁANIACH
WŁADZ PUBLICZNYCH**

M. Krakowiak

EGZEKUCJA PRZEZ ZARZĄD PRZYMUSOWY

K. Bleszyńska

**REDAKCJA UTWORU W PRASIE DRUKOWANEJ
A OGRANICZENIE PRAW AUTORSKICH**

U. Ernst

**ZABEZPIECZENIA NA RZECZACH RUCHOMYCH
W POLSCE I NIEMCZECH**

Legalis

System Informacji Prawnej

www.sklep.beck.pl

ODPOWIEDZIALNOŚĆ
ODSZKODOWAWCZA
PAŃSTWA
ZA DZIAŁANIA
USTAWODAWCY

BARTŁOMIEJ P. WRÓBLEWSKI

WYDAWNICTWO C.H. BECK
WARSZAWA 2011

Redaktor prowadzący:
Natalia Adamczyk

© **Wydawnictwo C.H. Beck 2011**

Wydawnictwo C.H. Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Wydawnictwo C.H. Beck
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-3318-2

ISBN e-book 978-83-255-3319-9

Spis treści

Wykaz skrótów	IX
Wykaz cytowanych aktów normatywnych	XI
Wykaz cytowanych orzeczeń	XV
Bibliografia	XIX
Wstęp	XXXIX
Część pierwsza. Instytucje i koncepcje odpowiedzialności odszkodowawczej państwa w wybranych porządkach prawnych do końca XVIII w.	1
Rozdział I. Starożytna Grecja i Rzym	3
Rozdział II. Średniowiecze	13
1. Geneza odpowiedzialności władzy za naruszenie praw nabytych w koncepcjach glosatorów i komentatorów	18
2. Odpowiedzialność wspólnotowa w prawie niemieckim	23
3. Odpowiedzialność władzy w prawie francuskim	27
4. Odpowiedzialność władzy w prawie angielskim	29
Rozdział III. Pierwsze wieki nowożytne	39
1. Odpowiedzialność władzy za naruszenie praw nabytych w koncepcji <i>Hugo Grotiusa</i>	44
2. Odpowiedzialność państwa w prawie niemieckim	50
2.1. Zanikanie średniowiecznych reguł odpowiedzialności wspólnotowej	50
2.2. Odpowiedzialność państwa za naruszenie praw nabytych	51
3. Odpowiedzialność państwa w epoce <i>Ancien Régime'u</i> w prawie francuskim	59
4. Zanikanie średniowiecznych reguł odpowiedzialności władzy w prawie angielskim	64
Podsumowanie Części pierwszej	69

Część druga. Kształtowanie się współczesnych systemów odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za działania władzy publicznej	79
Rozdział IV. Niemcy	81
1. Pozytywizacja reguł odpowiedzialności za naruszenie praw nabytych	82
2. Nieodpowiedzialność za niezgodne z prawem działania władzy publicznej	90
3. Akceptacja odpowiedzialności za niezgodne z prawem działania urzędników – art. 131 Konstytucji Rzeszy Niemieckiej z 1919 r.	100
Rozdział V. Francja	103
1. Nieodpowiedzialność za działania władzy publicznej w okresie porewolucyjnym	104
2. Akceptacja odpowiedzialności za niezgodne z prawem działania władzy publicznej – orzeczenie w sprawie <i>Blanco</i> z 1873 r.	114
Rozdział VI. Wielka Brytania	123
1. Nieodpowiedzialność za działania władzy publicznej	124
2. Akceptacja odpowiedzialności za niezgodne z prawem działania urzędników – reforma ustawodawcza z 1947 r.	133
Podsumowanie Części drugiej	137
Część trzecia. Problem odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za działania władzy ustawodawczej	145
Rozdział VII. Odpowiedzialność za działania ustawodawcy w doktrynie niemieckiej i prawie niemieckim	147
1. Ograniczenie odpowiedzialności za naruszenie praw nabytych przez ustawodawcę	151
1.1. Ordonans króla pruskiego <i>Fryderyka Wilhelma</i> z 4.12.1831 r.	151
1.2. Restrykcyjne ustawodawstwo, orzecznictwo i stanowisko doktryny w innych państwach niemieckich	156
2. Nieodpowiedzialność za niezgodne z prawem działania ustawodawcy	168
2.1. Parlament jako „organ społeczeństwa” a deputowany jako „wolny reprezentant narodu”	170
2.2. Suwerenność ustawodawcy i suwerenność ustawy ...	172
2.3. Abstrakcyjno-generalny charakter normy prawnej ...	175

Rozdział VIII. Uznanie odpowiedzialności za działania ustawodawcy w doktrynie francuskiej i prawie francuskim	177
1. Nieodpowiedzialność za działania ustawodawcy	177
2. Podważenie poglądu o nieodpowiedzialności za działania ustawodawcy	189
2.1. Pierwsze próby ograniczenia nieodpowiedzialności ...	192
2.2. Teoretyczne koncepcje odpowiedzialności za działania ustawodawcy	199
2.2.1. Teorie cywilistyczne oparte na art. 545 i 1382 Kodeksu Napoleona z 1804 r.	200
2.2.2. Teoria bezpodstawnego wzbogacenia majątku administracyjnego <i>M. Hauriou</i>	203
2.2.3. Teoria odpowiedzialności za działania w interesie wspólnotowym <i>L. Duguita</i>	205
2.2.4. Teoria odpowiedzialności za „konstrukcyjne akty ustawodawcze” <i>G. Scellego</i>	209
2.2.5. Teoria odpowiedzialności na podstawie ogólnych zasad sprawiedliwości <i>P. le Roux</i> ...	211
2.2.6. Teoria odpowiedzialności na podstawie zasady równości obywateli wobec ciężarów publicznych	213
3. Akceptacja odpowiedzialności za zgodne z prawem działania ustawodawcy – orzeczenie w sprawie <i>La Fleurette</i> z 1938 r.	217
Rozdział IX. Dogmat nieodpowiedzialności za działania ustawodawcy w doktrynie brytyjskiej i prawie brytyjskim	223
Podsumowanie Części trzeciej	233
Zakończenie	243
Summary	247
Indeks rzeczowy	255

Wykaz skrótów

1. Źródła prawa

BGB	Kodeks cywilny Rzeszy Niemieckiej z 18.8.1896 r. (<i>Bürgerliches Gesetzbuch</i>)
Kodeks Napoleona	Kodeks cywilny z 21.3.1804 r. (Code Civil)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r.
PPK	Powszechne Prawo Krajowe dla Państw Pruskich z 5.2.1794 r. (<i>Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten</i>)

2. Publikatory

CMLR	Common Market Law Review
Duvergier	Collection Complète des Lois, Décrets, Ordonnances, Règlements et Avis du Conseil d'État
Dz.U.	Dziennik Ustaw
Gesetz-Sammlung	Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten
GSW	Gazeta Sądowa Warszawska
HGZ (Beiblatt)	Hanseatische Gerichtszeitung. Beiblatt. Civilrechtliche Fälle
JW	Juristische Wochenschrift
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
LPA	Les Petites Affiches
LQR	The Law Quarterly Review
LTR	The Law Times Reports
OSNICPiUS	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna oraz Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
PiP	Państwo i Prawo
PSA	Przegląd Sądowy i Administracyjny
Recueil Dalloz	Jurisprudence générale. Recueil périodique et critique de jurisprudence, de législation et de doctrine
RL	Recueil Lebon
Recueil Sirey	Recueil général des lois et des arrêts
RDP	Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger

Wykaz skrótów

RGBL.	Reichsgesetzblatt
RGZ	Amtliche Sammlung der Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen
SC	Studia Cywilistyczne
Seuffert	Archiv für Entscheidungen der obersten Gerichte in den Deutschen Staaten, Herausgegeben von J. A. Seuffert

3. Inne

art.	artykuł
<i>etc.</i>	<i>et cetera</i>
n.	następny
<i>op. cit.</i>	<i>opus citatum</i>
red.	redakcja
s.	strona
t.	tom
ust.	ustęp
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

Wykaz cytowanych aktów normatywnych

I. Niemcy

- Powszechnie Prawo Krajowe dla Państw Pruskich z 5.2.1794 r. (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*), Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten. Neue Ausgabe, cz. 1-2, t. 1-2, Berlin 1806.
- Konstytucja Wielkiego Księstwa Badenii z 22.8.1818 r. (*Verfassungsurkunde für das Großherzogtum Baden*), Großherzoglich-Badisches Regierungsblatt 1818, s. 101 i n. (www.documentarchiv.de).
- Ustawa z 26.5.1818 r. o cła i podatku konsumpcyjnym od towarów zagranicznych oraz o handlu między prowincjami państwa (*Gesetz über den Zoll und die Verbrauchs-Steuer von ausländischen Waaren und über den Verkehr zwischen den Provinzen des Staates*), Preußische Gesetz-Sammlung 1818, s. 65 i n.
- Konstytucja Wielkiego Księstwa Hesji z 17.12.1820 r. (*Verfassungs-Urkunde für das Großherzogtum Hessen*), Großherzoglich-Hessisches Regierungsblatt 1820, Nr 60, s. 535 i n. (www.documentarchiv.de).
- Najwyższy ordonans gabinetowy z 4.12.1831 r. dotyczący dokładniejszego przestrzegania granic między zwierzchnimi a fiskalnymi stosunkami prawnymi (*Allerhöchste Kabinetsorder, betreffend die genauere Beobachtung der Grenzen zwischen landeshoheitlichen und fiskalischen Rechtsverhältnissen*), Preußische Gesetz-Sammlung 1831, s. 255 i n.
- Konstytucja Królestwa Hanoweru z 26.9.1833 r. (*Grundgesetz des Königreichs Windsor Castle*), Sammlung der Gesetze, Verordnungen und Ausschreiben für das Königreich Hannover 1833, s. 286 i n.
- Prawo o prowadzeniu działalności gospodarczej z 17.1.1845 r. (*Allgemeine Gewerbeordnung*), Preußische Gesetz-Sammlung 1845, s. 41 i n.
- Ustawa odszkodowawcza do prawa o prowadzeniu działalności gospodarczej z 17.1.1845 r. (*Entschädigungsgesetz zur allgemeinen Gewerbeordnung*), Preußische Gesetz-Sammlung 1845, s. 79 i n.
- Ustawa Zasadnicza Księstw Coburg i Gotha z 3.5.1852 r. (*Staatsgrundgesetz für die Herzogthümer Coburg und Gotha*), Gesetzsammlung für Herzogthum Coburg aus den Jahren 1852, 1853 und 1854, Coburg 1854, s.1 i n.
- Konstytucja Wolnego Hanzeatyckiego Miasta Bremy z 21.2.1854 r. (*Verfassung der freien Hansestadt Bremen*), Verfassung der freien Hansestadt Bremen, Bremen 1854.
- Prawo o prowadzeniu działalności gospodarczej w Związku Północnoniemieckim z 21.6.1869 r. (*Gewerbeordnung für den Norddeutschen Bund*), Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes 1869, s. 245 i n.
- Ustawa z 18.7.1892 r. o zniesieniu za odszkodowaniem zwolnień od podatków osobistych (*Gesetz, betreffend die Aufhebung der Befreiung von ordentli-*

chen Personalsteuern gegen Entschädigung), Preußische Gesetz-Sammlung 1892, s. 210 i n.

Kodeks cywilny Rzeszy Niemieckiej z 18.8.1896 r. (*Bürgerliches Gesetzbuch*), RGBl. 1896, s. 195 i n.

Ustawa z 18.8.1896 r. wprowadzająca kodeks cywilny (*Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch*), RGBl. 1896, s. 604 i n.

Ustawa z 1.8.1909 r. o odpowiedzialności odszkodowawczej państwa i innych związków za naruszenia obowiązków służbowych urzędników przy wykonywaniu władzy publicznej (*Gesetz über die Haftung des Staates und anderer Verbände für Amtspflichtverletzungen von Beamten bei Ausübung der öffentlichen Gewalt*), Preußische Gesetz-Sammlung 1909, s. 691 i n.

Ustawa z 22.5.1910 r. o odpowiedzialności odszkodowawczej Rzeszy za swoich urzędników (*Gesetz über die Haftung des Reiches für seine Beamten*), RGBl. 1910, s. 798 i n.

Konstytucja Rzeszy Niemieckiej z 11.8.1919 r. (*Die Verfassung des Deutschen Reiches*), RGBl. 1919, s. 1383 i n.

Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23.5.1949 r. (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*), BGBl. 1949, s. 1 i n.

II. Francja

Ustawa z 17.7.1790 r. o zaległych wierzytelnościach i funkcjach komitetu likwidacyjnego (*Décret relatif aux créances arriérées et aux fonctions du comité de liquidation*), Duvergier, t. 1, wyd. 2, s. 251 i n.

Ustawa z 16.8.1790 r. o organizacji wymiaru sprawiedliwości (*Décret sur l'organisation judiciaire*), Duvergier, t. 1, wyd. 2, s. 310 i n.

Ustawa z 6.9.1790 r. o postępowaniu przed władzą administracyjną i sądową w materii kontrybucji, robót publicznych i handlu oraz o zniesieniu wcześniej istniejących sądów, trybunałów i jurysdykcji (*Décret relatif à la forme de procéder devant les autorités administratives et judiciaires, en matière de contributions, de travaux publics, et de commerce, et à la suppression des cours, tribunaux et juridictions d'ancienne création*), Duvergier, t. 1, wyd. 2, s. 359 i n.

Konstytucja Francuska z 3.9.1791 r. (*Constitution Française*), Duvergier, t. 3, wyd. 2, s. 239 i n.

Akt konstytucyjny i deklaracja praw człowieka z 24.6.1793 r. (*Acte constitutionnel et déclaration des droits de l'homme*), Duvergier, t. 5, wyd. 2, s. 352 i n.

Ustawa z 26.9.1793 r. ustanawiająca regulowanie wierzytelności państwa w drodze administracyjnej (*Décret portant que créances de l'Etat seront réglées administrativement*), Duvergier, t. 6, wyd. 2, s. 189.

Konstytucja Republiki Francuskiej z 22.8.1795 r. (*Constitution de la République Française*), Duvergier, t. 8, wyd. 2, s. 223 i n.

Ustawa z 2.9.1795 r. o zakazie badania przez sądy aktów administracji i uchylająca wszystkie procedury i wyroki w tym względzie (*Loi qui défend aux tribunaux de connaître des actes d'administration, et annulle toutes procédures et jugemens intervenus à cet égard*), Bulletin des Lois 1794–1795, ser. I, t. 5, Nr 175, s. 14.

- Konstytucja Republiki Francuskiej z 13.12.1799 r. (*Constitution de la République Française*), Bulletin des Lois de la République 1799–1800, ser. II, t. 9, Nr 333, s. 1 i n.
- Ustawa z 17.2.1800 r. o podziale terytorium Republiki i administracji (*Loi concernant la division du territoire de la République et l'administration*), Bulletin des Lois 1799–1800, ser. III, t. 1, Nr 17, s. 1 i n.
- Kodeks cywilny z 21.3.1804 r. (*Code civil des français*), Code civil des français. Édition originale et seule officielle, Paris 1804.
- Ustawa z 16.9.1807 r. o osuszaniu terenów bagnistych (*Loi relative au Dessèchement des Marais*), Bulletin des Lois de l'Empire Français 1807, ser. IV, t. 7, Nr 162, s. 126 i n.
- Ustawa z 8.3.1810 r. o wywłaszczeniu dla celów użyteczności publicznej (*Loi sur les Expropriations pour cause d'utilité publique*), Bulletin des Lois de l'Empire Français 1910, ser. IV, t. 12, Nr 273, s. 197 i n.
- Karta Konstytucyjna z 14.8.1830 r. (*Charte Constitutionnelle*), Bulletin des Lois du Royaume de France 1830, ser. IX, t. 1, Nr 5, s. 51 i n.
- Ustawa z 30.3.1831 r. o wywłaszczeniu i czasowym zajęciu własności prywatnej koniecznej do prac fortyfikacyjnych w przypadkach nagłych (*Loi relative à l'expropriation et à l'occupation temporaire, en cas d'urgence, des propriétés privées nécessaires aux travaux des fortifications*), Duvergier, t. 31, s. 281 i n.
- Ustawa z 7.7.1833 r. o wywłaszczeniu dla celów użyteczności publicznej (*Loi sur l'expropriation pour cause d'utilité publique*), Duvergier, t. 33, s. 275 i n.
- Ustawa z 12.2.1835 r. o tytoniu (*Loi sur les Tabacs. Au palais des Tuilleries*), Bulletin des Lois du Royaume de France 1835, ser. IX, t. 7, Nr 133, s. 5 i n.
- Ustawa z 3.5.1841 r. o wywłaszczeniu dla celów użyteczności publicznej (*Loi sur l'Expropriation pour cause d'utilité publique. Au palais des Tuilleries*), Bulletin des Lois du Royaume de France 1841, ser. IX, t. 22, Nr 808, s. 601 i n.
- Ustawa z 15.7.1845 r. o porządku publicznym na kolei (*Loi sur la police des Chemins de fer. Au palais de Neuilly*), Bulletin des Lois du Royaume de France 1845, ser. IX, t. 31, Nr 1221, s. 109 i n.
- Konstytucja Republiki Francuskiej z 4.11.1848 r. (*Constitution de la République Française*), Bulletin des Lois de la République Française 1848, ser. X, t. 2, Nr 87, s. 575 i n.
- Ustawa z 19.1.1849 r. o odszkodowaniu dla kolonistów w związku z oswojeniem niewolników (*Loi relative à l'Indemnité accordée aux Colons, par suite de l'affranchissement des Esclaves*), Bulletin des Lois de la République Française 1849, ser. X, t. 3, Nr 158, s. 405 i n.
- Ustawa z 19.1.1849 r. o odszkodowaniu dla kolonistów w związku z oswojeniem niewolników (*Loi relative à l'Indemnité accordée aux Colons, par suite de l'affranchissement des Esclaves*), Duvergier, t. 70, s. 335.
- Dekret [Rządu Obrony Narodowej – dop. B. P. W.] z 19.9.1870 r. o uchyleniu art. 75 Konstytucji roku 8 (*Décret qui abroge l'art. 75 de la Constitution de l'an 8*), Duvergier, t. 70, s. 335.

- Ustawa z 24.5.1872 r. o reorganizacji Rady Stanu (*Loi portant réorganisation du conseil d'Etat*), Duvergier, t. 72, s. 213 i n.
- Ustawa z 2.8.1872 r. o przyznaniu państwu monopolu państwowego na produkcję i sprzedaż zapalek (*Loi qui attribue à l'Etat le monopole de la fabrication et de la vente des allumettes chimiques*), Duvergier, t. 72, s. 391 i n.
- Ustawa konstytucyjna z 16.7.1875 r. o relacjach między władzami publicznymi (*Loi constitutionnelle sur les rapports des pouvoirs publics*), Duvergier, t. 75, s. 250 i n.
- Ustawa z 14.3.1904 r. o pośrednictwie pracy przy zatrudnianiu urzędników i robotników obu płci i wszystkich profesji (*Loi relative au placement des employés et ouvriers des deux sexes et de toutes professions*), Duvergier, t. 104, s. 70 i n.
- Ustawa z 20.7.1909 r. o użyciu bieli ołowianej w pracach malarskich wykonywanych wewnątrz i zewnątrz budynków (*Loi sur l'emploi de la céruse dans les travaux de peinture exécutés tant à l'intérieur qu'à l'extérieur des bâtiments*), Duvergier, nowa ser., t. 19, s. 370 i n.
- Ustawa z 29.6.1934 r. o ochronie produktów mleczarskich (*Loi relative à la protection des produits laitiers*), Duvergier, nowa ser., t. 38, s. 242 i n.

III. Wielka Brytania

- Wielka Karta Swobód z 1215 r. (*Magna Carta Libertatum*), [w:] Ch. Bémont (red.), Chartes des libertés anglaises (1100–1305), Paris 1892, s. 26 i n.
- Ustawa z 3.7.1860 r. o petycji praw (*Petition of Right Act*), 23 & 24 Victoria, poz. 34.
- Ustawa z 5.12.1893 r. o ochronie władz publicznych (*Public Authorities Protection Act*), 56 & 57 Victoria, poz. 61.
- Ustawa z 15.8.1919 r. o ministerstwie transportu (*Ministry of Transport Act*), 9 & 10 George V, poz. 50.
- Ustawa z 31.7.1947 r. o postępowaniach sądowych z udziałem korony (*Crown Proceedings Act*), 10 & 11 George VI, poz. 44.

IV. Varia

- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4.11.1950 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

Wykaz cytowanych orzeczeń

I. Orzecznictwo niemieckie

- Orzeczenie Wyższego Sądu Apelacyjnego w Kasel (*Oberappellationsgericht zu Cassel*) z 21.11.1818 r., [w:] *B. W. Pfeiffer*, *Practische Ausführungen aus allen Theilen der Rechtswissenschaft. Mit Erkenntnissen des Oberappellationsgerichts zu Cassel*, t. 1, Hannover 1825, s. 258 i n.
- Orzeczenie Wyższego Trybunału (*Obertribunal*) w Stuttgarcie z 24.1.1845 r., Seuffert 1851, t. 4, poz. 251, s. 414 i n.
- Orzeczenie Wyższego Sądu Apelacyjnego (*Oberappellationsgericht*) w Jenie z 1847 r. [brak podanej daty dziennej – dop. *B. P. W.*], Seuffert 1849, t. 2, poz. 123, s. 166 i n.
- Orzeczenie Wyższego Sądu Apelacyjnego w Lubece z 12.3.1859 r., *Sammlung der Entscheidungs-Gründe des Ober-Appellations-Gerichts der vier freien Städte Deutschlands zu Lübeck in bremischen Civil-Rechtssachen*, t. 4, Bremen 1862, s. 261 i n.
- Orzeczenie Niższego Sądu Krajowego (*Niedergericht*) w Hamburgu z 21.12.1874 r., HGZ (Beiblatt) 1875, s. 37 i n.
- Orzeczenie Wyższego Sądu Apelacyjnego w Lubece z 18.12.1875 r., HGZ (Beiblatt) 1876, s. 59 i n.
- Orzeczenie Niższego Sądu Krajowego w Hamburgu z 11.9.1876 r., HGZ (Beiblatt) 1876, s. 154 i n.
- Orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego (*Obergericht*) w Hamburgu z 27.4.1877 r., HGZ (Beiblatt) 1877, s. 192.
- Orzeczenie Hanzeatyckiego Wyższego Sądu Krajowego (*Hanseatisches Oberlandesgericht*) z 3.11.1881 r., HGZ (Beiblatt) 1881, s. 164 i n.
- Orzeczenia Sądu Krajowego (*Landgericht*) w Hamburgu z 12.5.1882 r. oraz 14.5.1882 r., HGZ (Beiblatt) 1883, s. 101 i n.
- Orzeczenie Hanzeatyckiego Wyższego Sądu Krajowego z 17.10.1882 r., HGZ (Beiblatt) 1883, s. 103 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy (*Reichsgericht*) z 13.1.1883 r., RGZ 12, s. 1 i n.
- Orzeczenie Hanzeatyckiego Wyższego Sądu Krajowego z 18.12.1883 r., HGZ (Beiblatt) 1884, s. 95 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy z 29.6.1886 r., RGZ 16, s. 159 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy z 28.6.1898 r., RGZ 40, s. 191 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy z 24.2.1902 r., JW 1902, s. 175 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy z 24.3.1905 r., RGZ 60, s. 326 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy z 16.10.1906 r., RGZ 64, s.183 i n.
- Orzeczenie Sądu Rzeszy z 20.10.1909 r., RGZ 72, s. 85 i n.

Orzeczenie Sądu Rzeszy z 4.12.1909 r., JW 1910, s. 74 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 22.6.1912 r., RGZ 79, s. 427 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 18.3.1913 r., RGZ 82, s. 77 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 29.4.1921 r., RGZ 102, s. 166 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 31.1.1922 r., RGZ 103, s. 429 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 4.11.1925 r., RGZ 111, s. 320 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 29.4.1926 r., RGZ 113, s. 301 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 4.11.1927 r., JW 1928, s. 102 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 8.11.1927 r., JW 1928, s. 1036 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 4.11.1930 r., RGZ 130, s. 319 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 10.2.1932 r., RGZ 136, s. 113 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 11.4.1933 r., RGZ 140, s. 276 i n.
Orzeczenie Sądu Rzeszy z 27.4.1934 r., RGZ 144, s. 253 i n.
Orzeczenie Trybunału Federalnego (*Bundesgerichtshof*) z 26.6.2003 r.,
Amtliche Sammlung der Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in
Zivilsachen 155, s. 273 i n.

II. Orzecznictwo francuskie

Orzeczenie Rady Stanu (*Conseil d'État*) z 11.1.1838 r., *Duchâtellier*, RL 1938,
s. 15 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 28.5.1838 r., *Mathon*, RL 1838, s. 284 i n.
Orzeczenie Sądu Kasacyjnego (*Cour de cassation*) z 1.4.1845 r., *Depeyre*,
Recueil Sirey 1845, ser. II, cz. 1, s. 363 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 6.8.1852 r., *Ferrier*, RL 1852, s. 353 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 8.12.1853 r., *Manégat*, RL 1853, s. 1021 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 8.6.1854 r., *Veuve Saurin*, Recueil Dalloz 1854, cz. 3,
s. 84.
Orzeczenie Rady Stanu z 6.12.1855 r., *Rotschild*, RL 1855, s. 707 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 30.6.1859 r., *Bouchers de Paris*, RL 1859, s. 448 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 13.1.1863 r., *Payerne*, RL 1863, s. 65 i n.
Orzeczenie Trybunału Kompetencyjnego (*Tribunal des conflits*) z 8.2.1873 r.,
Blanco, Recueil Dalloz 1873, cz. 3, s. 20 i n.
Orzeczenie Trybunału Kompetencyjnego z 30.7.1873 r., *Pelletier*, Recueil Dalloz
1874, cz. 3, s. 3 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 5.2.1875 r., *Moroge*, RL 1875, s. 89 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 4.4.1879 r., *Goupy*, RL 1879, s. 284 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 12.1.1883 r., *Barbe*, RL 1883, s. 36 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 16.4.1886 r., *Leboucher*, RL 1886, s. 357 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 23.3.1888 r., *Parry*, RL 1888, s. 306 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 21.6.1895 r., *Cames*, RL 1895, s. 509 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 8.8.1896 r., *Fabrique de l'église cathédrale de Saint-
Jean-de-Maurienne*, RL 1896, s. 663 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 9.4.1897 r., *Gaz de Montluçon*, RL 1897, s. 305 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 31.1.1902 r., *Grosson*, RL 1902, s. 56 i n.
Orzeczenie Rady Stanu z 3.4.1903 r., *Mistral et Pavie*, RL 1903, s. 306 i n.

- Orzeczenie Rady Stanu z 29.5.1903 r., *Le Berre*, RL 1903, s. 414 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 20.5.1904 r., *Compagnie Marseillaise de navigation à vapeur*, RL 1904, s. 425 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 1.7.1904 r., *Fabrique de l'église cathédrale d'Annecy*, RL 1904, s. 533 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 10.2.1905 r., *Thomaso Grecco*, RL 1905, s. 139 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 27.7.1906 r., *Compagnie P.-L.-M.*, RL 1906, s. 702 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 6.12.1907 r., *Compagnie du Nord, d'Orléans, du Midi, de l'Est et de l'Ouest*, RL 1907, s. 913 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 8.8.1919 r., *Dame veuve Verret*, RL 1919, s. 758 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 29.4.1921 r., *Société Edouard Prenier et Henry*, RL 1921, s. 424 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 18.7.1924 r., *Embry*, RL 1924, s. 707 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 18.3.1927 r., *Ville de Paris*, RL 1927, s. 363 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 16.3.1934 r., *Société Amman-Firmery*, RL 1934, s. 354.
- Orzeczenie Rady Stanu z 14.1.1938 r., *Compagnie Générale de la Grande Pêche*, RDP 1938, s. 99 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 14.1.1938 r., *La Fleurette*, RL 1938, s. 25 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 21.1.1944 r., *Caucheteux et Desmont*, RL 1944, s. 22.
- Orzeczenie Rady Stanu z 1.12.1961 r., *Lacombe*, RL 1961, s. 674 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 25.1.1963 r., *Bovero*, RL 1963, s. 53 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 22.2.1963 r., *Commune de Gavarnie*, RL 1963, s. 113 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 30.3.1966 r., *Cie générale d'énergie radio-électrique*, RL 1966, s. 257 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 29.10.1976 r., *Burgat*, RL 1976, s. 452 i n.
- Orzeczenie Rady Stanu z 13.7.1979 r., *S.A. Compagnie de participation, de recherches et d'exploitations pétrolières (COPAREX)*, RL 1979, s. 320.
- Orzeczenie Rady Stanu z 18.12.1981 r., *Compagnie d'aménagement et de promotion immobilière*, RL 1981, s. 478 i n.
- Orzeczenie Rady Konstytucyjnej (*Conseil constitutionnel*) z 4.7.1989 r., *Journal Officiel de la République Française* 1989, s. 5382 i n.
- Orzeczenie Rady Konstytucyjnej z 10.1.2001 r. (Nr 2000-440), *LPA* 2001, Nr 34, s. 13 i n.

III. Orzecznictwo brytyjskie

- Orzeczenie Sądu Spraw Pospolitych (*Court of Common Pleas*) z 1610 r., *Dr Bonham Case*, *The Selected Writings and Speeches of Sir Edward Coke*, Edited by S. Sheppard, t. 1, Indianapolis 2003, s. 264 i n.
- Orzeczenie Izby Lordów (*House of Lords*) z 22.3.1842 r., *Edinburgh & Dalkeith Railway Company v. Wauchope*, www.bailii.org.
- Orzeczenie Wysokiego Sądu Kanclerskiego (*High Court of Chancery*) z 11.2.1843 r., *Viscount Canterbury v. Attorney-General*, *The English Reports*, t. 41, Edinburgh-London 1904, s. 648 i n.
- Orzeczenie Sądu Ławy Królowej (*Court of Queen's Bench*) z 19.1.1858 r., *The Company of Proprietors of the Southampton and Itchin Floating Bridge*

- and Roads v. The Local Board of Health of Southampton*, The Law Journal Reports 1859, nowa ser., t. 28, cz. 2, s. 41 i n.
- Orzeczenie Sądu Spraw Pospolitych z 30.4.1864 r., *Tobin v. The Queen*, LTR 1864, nowa ser., t. 10, s. 762 i n.
- Orzeczenie Sądu Ławy Królowej z 4.2.1865 r., *Feathers v. The Queen*, LTR 1865, nowa ser., t. 12, s. 114 i n.
- Orzeczenie Izby Lordów z 5.6.1866 r., *Mersey Board v. Gibbs*, LTR 1866, nowa ser., t. 14, s. 677 i n.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego Szkocji (*High Court of Justiciary*) z 19.7.1906 r., *Emmanuel Mortensen v. David Peters*, Session Cases. Cases Decided in The Court of Session, Court of Justiciary, and House of Lords 1906, ser. 5, t. 8, s. 93 i n.
- Orzeczenie Izby Lordów z 10.5.1920 r., *Attorney-General v. De Keyser's Royal Hotel, Limited*, The Law Reports. Appeal Cases 1920, s. 508 i n.
- Orzeczenie Wydziału Kanclerskiego Sądu Najwyższego Anglii i Walii (*High Court of Justice of England and Wales – Chancery Division*) z 26.6.1931 r., *The North Charterland Exploration Company (1910) Limited v. The King*, The Law Reports, Chancery [Division] 1931, t. 1, s. 169 i n.
- Orzeczenie Wydziału Ławy Królewskiej Sądu Najwyższego Anglii i Walii (*High Court of Justice of England and Wales – King's Bench Division*) z 25.1.1934 r., *Ellen Street Estates, Limited v. Minister of Health*, The Law Reports. King's Bench 1934, t. 1, s. 590 i n.
- Orzeczenie Wydziału Kanclerskiego Sądu Najwyższego Anglii i Walii z 3.7.1967 r., *Cheney v. Conn*, The All England Law Reports 1968, t. 1, s. 779 i n.

IV. Varia

- Orzeczenie Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej (*Cour permanente de Justice internationale*) z 25.5.1926 r., Chorzów, Publications de la Cour Permanentne de Jusitce Internationale 1926, ser. A, Nr 7, s. 1 i n.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z 24.10.1930 r., Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego 1930, III, sek. 2, Nr 77, s. 66 i n.
- Uchwała SN(7) z 20.4.1970 r., III CZP 4/70, Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna oraz Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych 1970, Nr 9, poz. 146, s. 3 i n.

Bibliografia

- Lord Acton* [J. E. Dalberg-Acton – dop. B. P. W.], Historia wolności w czasach starożytnych, [w:] *tenże*, Historia wolności (wybór esejów, wybór i wstęp P. Śpiewak, tłumaczenie A. Branny, A. Gowin, P. Śpiewak), Kraków 1995
- Affolter F.*, Das intertemporale Recht. Das Recht der zeitlich verschiedenen Rechtsordnungen, Leipzig 1902
- Agard J.*, Documents relatifs à la question des indemnités qui peuvent être mises à la charge de l'Etat par le juge à l'occasion de mesures législatives ou réglementaires préjudiciables, Carcassonne 1911
- Albrecht E.*, Rezension von R. Maurenbrechers „Grundsätzen des heutigen deutschen Staatsrechts“, Göttingische Gelehrte Anzeigen 1837, s. 1489 i n. (*reprint E. Albrecht*, Rezension über Maurenbrechers Grundsätze des heutigen deutschen Staatsrechts. Sonderausgabe MCMLXII, Darmstadt 1962)
- Anschütz G.*, Der Ersatzanspruch aus Vermögensbeschädigungen durch rechtmäßige Handhabung der Staatsgewalt, Verwaltungsarchiv 1897, s. 1 i n.
- Anschütz G.*, Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, wyd. 9, Berlin 1929
- Anschütz G.*, Die Verfassungs-Urkunde für den Preußischen Staat vom 31. Januar 1850. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, t. 1, Berlin 1912
- Anson W. R.*, The Law and Custom of the Constitution, t. 1, wyd. 4, Oxford 1909; t. 2, cz. 1, wyd. 4, Oxford 1935
- Arlet L.*, De la responsabilité de l'État législateur, Sarlat 1914
- von Arnim H. H.*, Die Haftung der Bundesrepublik Deutschland für das Investitionshilfegesetz. Zur Staatshaftung wegen schuldhaften legislativen Unrechts, Wiesbaden 1986
- Arystoteles*, Etyka nikomachejska, [w:] *tenże*, Dzieła wszystkie (przekłady, wstępy i komentarze D. Gromska, L. Regner, W. Wróblewski), t. 5, Warszawa 1996
- Aucoc L.*, Conférences sur l'administration et le droit administratif. Faites à l'école des ponts et chaussées, t. 1, wyd. 2, Paris 1878
- Auzary-Schmaltz B.*, Les atteintes au droit de propriété vues à travers la jurisprudence du parlement de Paris à la fin du Moyen Âge, [w:] L'expropriation. Expropriation, cz. 2: Moyen Âge et temps modernes. Middle Ages and Modern Times, Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions, t. 67, Bruxelles 2000, s. 15 i n.
- Bagińska E.*, Odpowiedzialność odszkodowawcza za wykonywanie władzy publicznej, Warszawa 2006
- Bähr O.*, Der Rechtsstaat, Cassel, Göttingen 1864